

PLATON SANATI NEDEN İDEAL DEVLET AÇISINDAN YORUMLAMIŞTIR

Ecevit Karaca *

ÖZET

Bu çalışmada estetiğin önemli kavramlarından *Mimesis*in Platon felsefesindeki yeri üzerinde durulmuştur. Formlar teorisinin kurucusu olan Platon, sanatı bir taklit (Mimesis) olarak görmüş ve bu nedenle sanatı güzellik felsefesi açısından değil, ideal devlet açısından yorumlamıştır. Böyle bir yorumlamanın nedeni nedir, neden sansür edilmelidir? Makale bu sorulara cevabı, Platon'un güzellik felsefesi anlayışını, formlar teorisini, Platon'a göre sanatın zararlarını açıklayarak arayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Platon, Mimesis, Formlar Teorisi, Sansür, Sanat

ABSTRACT

This study aims to deliberate Mimesis, which has the most important concept of aesthetics and its place in the Platon's Philosophy. Platon, who is the founder of the Forms Theory, saw art as imitation (Mimesis) and because of this reason, he didn't interpret art as Beauty Philosophy's viewpoint, he interpreted it into Ideal State. What is the cause of this interpretation, why should it be censored? This article aims to search answers of these questions according to Platon's Forms Theory, Beauty Philosophy and art's damage according to Platon.

Key Words: Platon, Mimesis, Forms Theory, Censorship, Art

• Yüksek Lisans öğrencisi / Akdeniz Üniversitesi / Felsefe Bölümü
Yazışma adresi: eco_karaca@hotmail.com

PLATON SANATI NEDEN İDEAL DEVLET AÇISINDAN YORUMLAMIŞTIR

*CHEREA – Yalan söylesek bile, çoğu kez
bilmeden yapıyoruz. Benim suçum yok, Caius.
CALIGULA — Yalan suçsuz olamaz. Sizin
yalanlarınızsa varlıklara ve nesnelere önem
kazandırıyor: işte bunu başılayamam...
A. Camus*

GİRİŞ

Antik çağın önemli düşünürü Platon, birçok alanda olduğu gibi sanat konusunda da düşüncelerini belirtmiştir. Platon düşüncelerini geliştirip sistemli bir şekilde sunduğu zaman, ilk başta şiir sanatıyla ilgilenmiş ve Homeros'u okumuştur. Euripides, Sophokles ve Aiskhylos ve birçok tragedya yazarının eserleri sahnelenmiş ya da sahnelenmekteydi. Tiyatro sanatına ilgi bu dönemde bir hayli fazlaydı. Platon bu döneme tanıklık etmiş, sanatın etkisini yakından görmüştü. Böylece sanat hakkında, özellikle de tiyatro hakkında önemli fikirlere sahipti.

Platon, tiyatro üzerine düşüncelerini derli toplu bir şekilde sunmamıştır. Tiyatro üzerine düşüncelerini bize daha çok Devlet adlı eserinde diyaloglar esnasında verir. Eleştirel açıdan sanatı işler. “Sanatın ne olduğu sorusunu ortaya atan ve bu soruya belli bir açıdan, tek yanlı da olsa ilk cevap veren düşünür, yine güzellik metafiziğinin kurucusu Platon olmuştur.” (Tunalı, 1983, s. 69)

Düşünürün tiyatro konusundaki görüşleri de kendine özgü belli bir perspektiften oluşmuştur. Platon sanatı ve özellikle de tiyatroyu ideal devlet açısından yorumlamıştır. Platon tiyatroyu neden güzellik metafiziğine göre değil de ideal devlet açısından yorumlamıştır? Onu bu yönde bir yorumlamaya iten nedir? Bu sorulara cevap ararken öncelikle bu sorunun neden bizim için önemli olduğuna ve günümüzle ilintisine değinmek ve konuyu daha rahat kavramak için de öncelikle Platon'un güzellik felsefesi üzerine düşüncelerini gözden geçirip, akabinde Platon'un sistematik felsefesinin temelinde bulunan formlar(idealar) teorisini açıklayacağım. Platon'un formlar teorisini temel olarak açıkladığı sanatı(tiyatroyu), teorideki yeri ve önemi üzerinde durduktan sonra, belirlenen konunun ne gibi sonuçlar doğurduğu üzerinde durup en sonunda, sonuç kısmında tüm makale

boyunca yavaş yavaş işlediğim, cevap vermeye çalıştığım soruyu, tüm araştırmayı göz önüne alarak tekrar cevaplayacağım.

GÜNÜMÜZDEN PLATON'A

Geçmişin karanlık sokaklarında yolunu kaybetmemiş bir düşüncenin, görüşün günümüze kadar gelmesi ve geleceğe doğru yol alırken, ışığıyla aydınlattığı sokakların onun izini taşıması elbette olağandır. Zaman, hakikati ortaya çıkartırken, hakikatin üzerindeki fazlalıkları silerken, arkeoloğun kazı esnasında bir tarihi eserin üzerindeki toprağı ayıkladığı gibi titiz davranır. Bu titiz çalışma sürecinde (süreç devam ediyor, zaman durmadığına göre!) eser, içindeki anlamı korur ya da anlam sapması yaşar. Her iki halde de eserden etkilenen başka eserler ve görüşler gittikçe çoğalır. Artık zaman denizinde yalnızca bir hakikat yoktur. Hakikatten pay alan, aldığı düşünün hakikat kümeleri oluşmaktadır. Bu kümelerin ardındaki hakikate ulaşma çabası, başlı başına bir ikiliği oluşturur: Pay alınan bir Hakikat ve pay alanlar kümesi. Bu ikisi arasındaki ilişki, benzerlik, bir katil ile bir katili oynayan oyuncu arasındaki ilişki gibidir. Hiçbir zaman katili oynayan oyuncu, katilin öldürme esnasında ve sonrasında hissettiklerini hissedemeyecektir. Ancak onun devinimlerini taklit edecek, sanki yapıyormuş gibi yapacak ve bu -miş gibi yapmak onu hakikatten uzaklaştıracak ve kötü bir örnek yapacaktır!

-Mış gibi yapmak görüntü dünyasının bir özelliği olurken, katilin eylemindeki görünmeyen sebeplerse eylemin hakikati olacaktır. Sadece görüntüler dünyasına dayanılarak yapılan bir taklit; sadece etkiyi sağlamakta zayıf kalmayacak, ayrıca gülünç ve yanıltıcı olacaktır. Biz gösteriden çıkıp rüzgarın eşliğinde sokağın tavanı altında yürürken, oyuncuyu kötü bir taklitçi diye eleştireceğiz, hiç farkında olmadan taklit kelimesine olumsuz, negatif bir anlam katacağız. Taklit kelimesinin özünde olumsuz bir durumu, eylemi nasıl barındırdığı üzerine düşündüğümüzde ise işin ucunun Platon'a vardığını farkedirken yüzümüzde oluşan ifadenin, sokağın tavanı altında esen rüzgardan değil de şaşkınlıktan olduğunu anlamamız pek uzun sürmeyecek.

Antik Yunan'ın önemli düşünürünün sanat hakkındaki düşünceleri; ışığı aydınlattığı toplumlarda, çağlarda etkisini hissettirmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde dinlendikten sonra artık geleceğe doğru yol alacak, gelecekte yine Sokrates'in öğrencisi hakkında görüşler ortaya atılacak, yapılan sanat eserleri farkında olmadan onun izini taşıyacaklar. Albert Camus'un Caligula adlı tiyatro metninde bu düşünce kendisine nasıl yer bulduysa, geleceğin yazarlarının eserlerinde de yer bulacaktır. Sadece yazarlarında, sanatçılarında mı? Elbette hayır. Etkisi sokak aralarında, kahve sohbetlerinde, kafe eğlencelerinde, maç kuyruklarında, pazar alışverişlerinde yer bulacaktır.

Günümüzde olduğu gibi. Gündelik dilde olumsuz anlamda kullandığımız; “film mi çeviriyoruz”, “rol gereği”, “başımıza oyuncu kesildi”, “rol yapmak”, “tiyatro yapmak”, “film icabı” gibi söz öbekleri gerçeklikten pay almayan ve bu nedenle değersiz olduğu iddia edilerek oluşturulan sanat fikrinin gündelik hayattaki yansımalarıdır. Gerçeklikten pay almayan şey bizi *hakikate* götürür mü? Bizi erdemli olmaktan uzaklaştırma potansiyeli taşır mı? Eğer *gerçekten* pay almıyorsa *sanat* nedir ve *sanatın* pay alamadığı *gerçek* nedir?

1. PLATON'DA GÜZELLİK METAFİZİĞİ

Platon öncesinde güzellik kavramı, daha çok amaca uygun olan olarak kavranmış ve eğer amaca uygunsu ona iyi ve güzel denilmiştir. Böylelikle güzel olmanın şartı amaca uygun olması ve iyi olmasıdır.

Platon, yukarıda belirttiğimiz gibi güzellik metafiziğinin kurucusu olup, güzel nedir sorusuna üç farklı cevap vermiştir. Cevaplarının farklılaşması Platon'un felsefesindeki değişim, gelişim ile ilgilidir. Büyük Hippias diyalogu, güzellikle ilgili sorular sorarken tatmin edici bir cevap bulamaz, ama buna rağmen *güzelin* tek başına bir diyalog konusu olması bile önemlidir. Olgunluk çağında güzeli özellikle Şölen adlı eserinde *eros* ile açıklarken, yaşlılık döneminde ise daha çok simetri ve orantı ile açıklar.

Büyük Hippias diyalogunda güzel kavramında bir ikiliğe ulaşan (*Kendiliğinden güzel ve tek tek güzel şeyler*) Platon, Şölen'de ontolojik bir tanım yapar ve *güzel*, *erosun* yardımıyla kendini ortaya çıkartır. Hakikat *eros* ile mümkün olur. Son dönemde ise daha çok orantı ve simetri ile açıklarken, güzeli algılayabilenlerin yalnızca filozoflar olduğunu savunur.

2. FORMLAR TEORİSİ

Platon'un sanata bakış açısını etkileyen en önemli etken nedir? Bu soruya verilecek cevap, kuşkusuz, *formlar teorisi*'dir. *Formlar teorisi*'nin Platon'un tiyatroya bakış açısını nasıl etkilediğine geçmeden önce, bu teori üzerinde durmakta yarar vardır.

Formlar teorisi ile Platon, evrenin temel gerçeğini formlar olarak görmektedir. Platon, formlar teorisini oluştururken hem Herakleitos'tan hem de Parmenides'ten yararlanmıştır. Birbirine zıt düşüncelere sahip iki düşünürün fikirlerini, Pythagoras'ın kavramları ile matematik biliminin soyutluğu ve kesinliğinden yararlanarak kullanmıştır.

“Duyu algısı dünyası hakkında kesinlikle hiçbir kuşku yoktur — apaçık ki bu dünya vardır — ve dahası duyu algısı dünyası Herakleitosçu karakteristiklere sahip görünür. O bir akıttır, ama *ölçüler*'e uygun düşen bir akıttır... Fakat Parmenidesçi özellikleri hangi dünya hakkında ileri sürmemiz gerekir? Platon'un bu soruya verdiği yanıt, mekan ve zaman içerisindeki fiziksel nesnelere dünyasının ötesinde bulunan, ama bu dünyayla sıkı bir ilişki içerisinde duran — fiziksel, mekansal, zamansal olmayan— bir başka dünyanın var olduğuydu. Platon bu dünyayı *idea* (formlar) dünyası diye adlandırdı.” (Jones, 2006, s. 184-185)

Her fenomenin evrende bir formu vardır. Fenomenler evrendeki formlarından pay alırlar. Düldül, küheylan birer attır ve at formundan pay almışlardır. Düldül, at formundan pay alırken; at, Platon'un yukarı form dediği iyi formundan pay almıştır. Düldül, görünüş dünyasına aitken; at, *gerçeklik* (formlar) dünyasına aittir. At formuna ve yukarı formuna nasıl ulaşırız?

“Formlar duyu algısıyla bilinmiyorlar ise, nasıl bilinebilir? Platon'un yanıtı, onların düşüncede bilindikleridir; onlar, aslında düşüncenin nesnelere aittir. Düşünmekte olduğumuz her zaman, hakkında düşünmekte olduğumuz şeyler formlardır” (Jones, 2006, s. 185-186)

Platon, bunu bölünmüş çizgi örneği ile gösterir:

“(…)şimdi eşit olmayan iki parçaya ayrılmış bir çizgi al, bunlardan biri görülen dünyayı öbürü de kavranan dünyayı gösterebilir.” (Platon, 2002, s. 252)

Boş bir sayfaya bir çizgi çekelim ve bu çizgiyi diklemesine kesecek üç çizgi daha çekelim. Artık çizgimiz dört farklı parçaya bölünmüş oldu. Bu bölümlerin her birine soldan sağa harfler verelim, en soldaki bölüme A, onun sağındaki bölüme B, B'nin sağında bulunan bölüme C ve en sonda C'nin sağında bulunan bölüme D ismini verelim. A ve B, fiziksel dünyayı yani görünüş dünyasını temsil etsin, bununla birlikte C ve D de formlar dünyasını yani gerçekliği temsil etsin. D yukarı formları, büyük harfli *iyi*'yi, C ise *iyi*'den pay almış aşağı formu temsil edecektir. B, görünüşler dünyasında C'den pay almış şeyleri ve nesnelere gösterecek ve son olarak A da, B'deki şeyler ve nesnelere gölgesini, yansılarını ve kopyalarını gösterecektir. Platon için gerçek, görünüşler dünyasında değil, düşünce ile kavranacak formlar dünyasıdır.

3. MİMETİK OBJENİN VARLIK DÜZENİNDE YERİ NERESİDİR?

Platon, sanatı yukarıdaki çizelgede nereye koymaktadır? Sanatın bu çizelgede yeri var mıdır? Platon, sanatı bir taklit (mimesis) olarak görür. Sanat neyin taklitidir? Platon, *Devlet* adlı eserinin onuncu kitabında, sanatın neyin taklidi olduğu ve ideal devletinde yer alıp alamayacağını tartışır. Platon'a göre sanat taklidin taklididir.

“Zor bir iş değil, dedim. Her zaman, kolayca yapılanabilen bir iş. Eline ayna alıp da her yana tutarsan, çarçabuk yaparsın bunu. Güneşi, gökteki yıldızları, yeryüzünü, kendini ve öteki canlılar, ev eşyalarını, bitkileri ve şimdi sözünü ettiğimiz bütün bütün şeyleri hemencecik yaratıverirsin.

Evet, ama, sadece bir görünüştür bunlar gerçek değil ki!

Güzel, tam da istenenin üstüne bastın. Çünkü bu çeşit ustalar arasında ressamı da saymak gerekir değil mi?

Elbette.

Diyeceksin ki ressamın yaptığı şeyin gerçekliği yoktur. Ama bir bakıma onun yaptığı da bir yataktır. Öyle değil mi?

Gerçekten var olanı yapmadığına göre, gerçek nesneyi değil, gerçek nesneye benzeyen, ama ondaki gerçekliği taşımayan bir nesneyi yapıyor demektir.” (Platon, 2002, s. 365)

Platon'a göre sanat gerçeklikten uzaktır. Bu uzaklık görüntüde değil, özündedir. Sanat eseri, resmettiği objeye benzeyebilir, ama onun gerçekliğini taşımaz. Sanat eseri resmettiği nesnenin taklididir. Bu taklit eseri, birincisinin (formun) ve ikincisinin (görünüşün) bir taklididir. Bunu yukarıda çizdiğimiz bölünmüş çizgi üzerinde söylersek şöyle bir sonuç ortaya çıkar: İyi formu (D), *aşağı form* (C, at) , *şeyler*, nesnelere (B, düldül) , *gölgeler*, yansılar (A, düldülün gölgesi) ve son olarak da düldülün resmi gelir. Platon'a göre sanat, kopyanın kopyasıdır ve formdan üç derece aşağı olacaktır. Bu sanat eserini yapan da taklitçi olacaktır.

Bence ona verilecek en uygun ad taklitçidir, öbür ikisinin yaptığı şeylerin taklitçisi. “Güzel. Demek, tabiatın üç derece bir eseri yapana taklitçi diyorsun. Öyleyse , tragedyalara düzen kişi de, bir taklitçi ise, kraldan ve hakikatten tabiat bakımından üç derece uzak olacaktır, bütün öbür taklitçiler de öyle”(Platon, 2002, s. 365)

Platon, taklitçinin gerçek üzerinde bilgisi olmadığını, sadece görünüş üzerinde bilgisi olduğunu düşünmektedir. Ona göre taklitçinin (sanatçının), taklit ettiği şey üzerinde ne gerçek bilgisi, ne de doğru sanısı vardır. Taklit edilen şeyin bilgisiz kalabalığa hoş gelebilecek şeyler olduğunu savunur. Ayrıca Platon, taklidi tüm sanat türlerinin ve bunlardan en çok da tragedyanın kullandığını düşünmektedir.

“Böylece iki nokta üzerinde anlaştık demektir. Birincisi şu: taklitçinin, taklit ettiği şey üzerinde geçerli bir bilgisi yoktur ve taklit, ciddiliği olmayan bir çeşit çocuk oyunundan başka bir şey değildir. İkincisi de şu: Tragedya şiiriyle uğraşanlar, ister iambos ölçüsünü, ister destan ölçüsünü kullansınlar, taklitçilerin en başta gelenleridir.”(Platon, 2002, s. 371)

Mimesis (taklit), Platon için olumsuz bir durum ihtiva etmektedir. Olumsuzluğunu sadece taklidin taklidi olduğu için değil, işlevi açısındandır. Bunu bir sonraki bölümde göreceğiz. Yalnız bu konuyu kapatmadan önce şunu belirtmeliyiz ki Platon, mimesisi bir anlatım aracı olarak görür ve doğrudan doğruya bir anlatım aracı olarak düşünür.

“Anlatan kişi, anlatacağı kişinin kişiliğine bürünüp, onun adına konuştuğu, onun adına eylemde bulunduğu zaman, artık bu anlatım gelişigüzel olmaktan çıkar, bir mimestha haline gelir”(Tunalı, 1983, s. 78)

4. SANATIN ZARARI

Platon'a göre sanat gerçekten pay almaz. Gerçekten yoksun olan sanatın doğru bir amaca yönelmediğini, aklımızla değil de duygularımızla bir alışverişte olduğunu düşünen Platon için sanat zararlı bir uğraştır. *Devlet* adlı eserinde şiirin ve her türlü taklidin aşağı bir şey mi yoksa değerli bir şey mi olduğunu tartışır.

“Platon, *Devlet* adlı eserinde sanatın çoşturucu niteliği üzerinde de durmuştur. Akla, sağduyuya ve erdeme dayanmasına gereken devlet düzeninde, kişinin heyecanlarını dizginlemesi gerekir. Ölçülü bir insan, başına bir kötülük geldimi, duyduğu acıyı başkalarına göstermemeye çalışır, utanır heyecan gösterisinden. Sıkıntılı bir durumda ona en doğru çareyi gösterecek olan duyguları değil, akıldır. Oysa sanat duygularımıza, heyecanlarımıza yönelmekte, bizim çoşkun, taşkın, değişken yanımızı ortaya koymaktadır; kötü yanımızı besleyip güçlendirmektedir.” (Şener, 1982, s. 20)

Kalabalığın övgüsünü kazanmak isteyen ozan, kolay kolay taklit edilemeyen, edilse bile zor anlaşılabilir bilge ve sakin yanımızla uğraşmaz. O daha çok, çoşan tarafımızla uğraşır; cinsel aşk, istek, öfke gibi davranışları kabartan tutkuları kabartmaya çalışır. Ozanın kabarttığı bu tutkular, taklit sayesinde kurtulmak yerine, taklit yüzünden bu tutkular beslenir ve bize hakim olurlar.

Platon, akla dayanmayan bu tutkuları aşağı tutkular olarak görmektedir. Ona göre forma yakın olan akıldır, tutkular formdan uzak ve geçicidir. Bunun için onları tetikleyen, sulayıp besleyen sanat zararlıdır.

5. SANSÜR

Platon, zararlı olarak gördüğü sanatı *ideal* devletinde yasaklar. Aşağı duyguları besleyen sanatı devletinden kovar. Tanrıları olmadık şekillerde gösteren, alçaltan destan yazarı Homeros'un okunmamasını önerir. Platon, sanatı politik bir açıdan ele almış ve devlete sağlayacağı yarar ve zararları çerçevesi içinde yasaklamıştır. Sanatın toplum üzerindeki etkisini görmüş ve ona göre sanatı devletinden kovmuştur. Ama şunu da belirtmekte yarar vardır: Platon, sanatın etkisini bildiği için eğitimde yararlı olacağını düşünmüş ve siteye yararlı olduğu kanıtlanan sanatın siteye alınabileceğini, tanrılara söylenen ilahilerle iyi insanları öven şiirlerin siteye sokulabileceğini belirtmiştir. Aksi takdirde kurallar ve ortak akıl yerine zevkin ve acının hakim olacağını dile getirmiştir.

Bu yasaklama tarihte görülen ilk sansürdür. Bunu ileriki zamanda, Ortaçağda kilise kullanacaktır.

SONUÇ

Kısaca özetlemeye çalışırsak, bu çalışmada Platon'un sanatı formlar teorisine göre incelediğini, topluma yararları ve zararları açısından irdelediğini ve akla uygun olup olmadığı konusunda tartıştığını görürüz. Platon için sanatsal yaratı; bilinçli, bilinerek yapılan bir şey olmadığı için ve kopyanın kopyası olduğu için değersizdir. Bir taklittir. Gerçeklikten pay almadığı için bizi *hakikat*'e götürmez. Politik açıdan sansürden, denetimden geçmeyen bir sanat eseri toplum için zararlıdır. Çünkü sanat eseri aşağı duygulara seslenmekte, görüşler dünyasındaki nesnelere olduğundan daha fazla değer vermektedir. Sanat eserinin hedefi iyiyi kavrayan akıl değil, hazzın evi olan bedendir. Bizi erdemli olmaktan uzaklaştırma potansiyeli taşır. Bu nedenle sanat eserini izleyen, sanat eseriyle iletişim kuran, aklının değil bedeninin esareti altındadır ve akıldan, düşünmeden uzak olan iyiyi kavuşamayacağı için, bedeninin hazzının iyiyi, formlar dünyası için bir katkıda bulunmayacağı için ve bunun da birçok sapkınlığa, anarşiye, huzursuzluğa yol açacağı için denetimden geçmesi şarttır. Olumsuz bir durum ihtiva eden sanat eseri eğer iyi bir amaç için kullanılırsa eğitimde yararlı olacaktır. Platon'un sanata bakış açısının neden güzellik metafiziği değil de ideal devlet açısından olduğu hakkında artık birçok bilgiye sahibiz ve şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; bunun en büyük nedeni sanatın toplum üzerindeki etkisi ve Platon'un akla önem vermesidir. Sansür düşüncesini getiren Platon'un sanata bakış açısı politik ve ahlakidir.

REFERANSLAR

- Jones, W. T. (2006) *Klasik Düşünce- Batı Felsefesi Tarihi, C 1*, çev. Hakkı Hünler Paradigma Yayınları.
- Platon. (2004) *Şölen*, çev. Cüneyt Çetinkaya, İstanbul: Bordo Siyah Yay.
- Platon. (2002) *Devlet*, çev. Hüseyin Demirhan, Sosyal Yay.
- Şener, S. (1982) *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Tunalı, İ. (1983) *Grekl Estetik'i*, İstanbul: Remzi Kitabevi.